

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ У ДЕРЖАВНОМУ МЕХАНІЗМІ: ГЕНЕЗИС ПОГЛЯДІВ

ANTHROPOCENTRISM IN THE STATE MECHANISM: THE GENESIS OF VIEWS

Якимович Я.В.,

*аспірант кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
Ужгородського національного університету*

Статтю присвячено аналізу поглядів науковців і філософів на проблему визначення особи та її місця в організації державного механізму. Основну увагу акцентовано на визначенні вимог до особистісних якостей правителя, члена адміністрації, а також виділено співвідношення держави, особи, її інтересу та закону.

Ключові слова: погляди мислителів, антропоцентризм, держава, особа в державі, інтерес, закон.

Статья посвящена анализу взглядов ученых и философов на проблему определения лица и его места в организации государственного механизма. Основное внимание акцентировано на определении требований к личностным качествам правителя, члена администрации, а также выделено соотношение государства, лица, его интереса и закона.

Ключевые слова: взгляды мыслителей, антропоцентризм, государство, лицо в государстве, интерес, закон.

This article analyzes the views of scientists and philosophers on the problem of establishing person and its place in the organization of the state mechanism. The main attention is paid to defining personality requirements of the governor, a member of the administration, and highlighted the correlation of the state, person, its interest and the law.

Key words: views of thinkers, anthropocentrism, state, person in the state, interest, law.

Постановка проблеми. Зумовлений суспільним розвитком, державний механізм сьогодні зазнає значних перетворень, що активно ведуть до нових взаємовідносин між публічною владою й особою в ній. Місце людини в цьому контексті набуває нових для суспільства, хоч і давно наявних, антропоцентричних значень. Особистість, її характер, досвід, уміння й інтереси все частіше відіграють ключову роль у державотворчих процесах. Вагоме значення також має необхідність обмежити ці прояви індивідуальності на законодавчому рівні та не порушити при цьому свободу індивіда, його корисний потенціал. Такі аспекти людської природи були предметом думок класичних мислителів, філософів і науковців. Стаття є спробою впорядкування цих думок шляхом аналізу та класифікації.

Стан опрацювання. Проблема місця людини в державній організації була предметом розгляду протягом багатьох століть. У результаті специфіки історичного розвитку антропоцентризм у державній владі тільки сьогодні почав набувати нових граней і належного місця в системі наукових досліджень, на що, безумовно, впливає розвиток уже сучасного суспільства. Наше дослідження базується на працях як сучасних українських учених (Є. Безродного, Г. Ковальчука, О. Масного, Т. Андрусика), так і класичних мислителів (Платона, Аристотеля, Цицерона, Аверреса, Н. Мак'явеллі, Г. Сковороди, Ш. Монтеск'є, М. Вебера, Г. Спенсера, Р. Єренга та інших).

Метою статті є аналіз поглядів науковців і філософів різних періодів, присвячених проявам антропоцентризму в державній владі.

Виклад основного матеріалу. «Людина є мірою всіх речей» – це судження, котре найкраще виражає суть антропоцентризму, належить давньогрецькому філософові Протагору. Своїм існуванням воно підтверджує думку про те, що, з одного боку, ідея антропоцентризму існує з найдавніших часів,

а з іншого – робить людину змістовним наповненням усього суцього, котре існує та функціонує через неї та для неї [23].

Антропоцентризм (антропос – людина, центр – середина чогось) – учення, згідно з яким людина є центром Всесвіту та метою всіх подій, що в ньому відбуваються [22, с. 23]. Саме поняття набуло свого розвитку в період Відродження, але його не слід плутати з поняттям гуманізму [25, с. 193]. Антропоцентризм, виконуючи конструктивну роль, визначає місце й значення людини, а гуманізм – це якісна характеристика, котра відображає ставлення до людини як до цінності з турботою про благо та повагою до гідності.

Таким чином, якщо людина є мірою всіх речей (природи, науки, техніки), то вона також має бути змістовним наповненням і джерелом державного механізму. У цьому аспекті погляди науковців умовно можна класифікувати на ті, що стосуються вимог до правителя й адміністрації (урядовці й помічники правителя), і ті, що співвідносять державу з особою, її інтересом і законом. Наше дослідження здійснюється в рамках саме цієї класифікації.

Від найдавніших часів і до сьогодні народи завжди були під владою царів, князів, королів, президентів. Рішення цих правителів визначало добробут або занепад націй. У Біблії, в Книзі приповістей Соломонових (глава 28, вірш 2), написано: «Коли край провиниться, то має багато володарів, коли є людина розумна й знаюча, то держиться довго» [4, с. 737]. Ключовим для правителя були високі особистісні якості, від його індивідуальності залежали долі багатьох людей.

Згідно з Платоном основною вимогою до правителя була наявність високорозвиненого інтелекту. Керівник держави повинен був бути філософом, котрий живе істиною та шукає її, утілюючи її в своїх справах [19, с. 35]. Мислитель стверджував, що правління може бути зрячим і незрячим. Перше

ґрунтується на високих знаннях, а друге – тільки на вадах верхівки [17, с. 47].

М.Т. Цицерон більше акцентував увагу на мудрості, компетентності, красномовності, обізнаності в основах права. Ці якості мали глибокий характер, оскільки правитель повинен не просто бачити, але й передбачати повороти правопорядку [3, с. 27]. Марк Тулій писав, що чесноти існують для того, щоб ними керуватися [28, с. 30]. Саме тому державна справа – це гармонійне поєднання знань і мистецтва [9, с. 16].

Ібн Рушд (латинізоване ім'я – Авероес) наголошував на необхідності військового походження правителя. Вагомою, на його думку, була фізична досконалість, великодушність, хоробрість, рішучість і гарна пам'ять. Окрім цього, невід'ємними якостями була красномовність і справедливість (відстоювання правди) [3, с. 39].

Однак найбільш особливі вимоги були виписані Н. Мак'явеллі. Здібність перетворюватися з лева на лисицю – це поєднання сили та мудрості. Левом потрібно бути, щоб вовків відганяти, а лисицею – щоб село обійти [11, с. 187]. Якщо Цицерон державною справою вважав поєднання знань і мистецтва, то Н. Мак'явеллі доповнив його, порівнявши правителя зі скульптором, який відчуває красу та має досвідчену майстерну руку [3, с. 158]. Мак'явеллі наводить приклад Реміро д'Орко, який завдяки своїм якостям і вмінням зумів досягти миру та згоди під час свого правління [13, с. 436].

У цьому контексті не можна не згадати українського мислителя Г. Сковороду, однією з ключових ідей якого була сродна праця, тобто кожний має займатися тим, що є спорідненим для нього. «І воїном хто народжений, дерзай, озброюйся: із природою швидко навчися. Захищай землеробство й купецтво від внутрішніх і зовнішніх ворогів. Тут твоє щастя й веселощі. Бережи своє звання як око» [3, с. 204]. Хоча ці рядки й присвячені воїнові, але вони цілком можуть характеризувати й покликання бути правителем.

Погляди Г. Сковороди переплітаються із поглядами Т. Кампанелли, котрий у своїй праці «Місто Сонця» наділяв правителя Го енциклопедичними знаннями про історію народів, владу, звичаї, релігійні обряди, знаннями з математики, фізики, астрономії, механіки, а також він повинен збагнути призначення, гармонію світу, міць, мудрість і любов Божу [18, с. 141–142]. «Хіба може оволодіти всіма мистецтвами й науками той, хто не вирізняється винятковим і всебічним обдаруванням, отже, і неабиякою здібністю правити державою?» [18, с. 143]. Під винятковим і всебічним обдаруванням слід розуміти природні здібності особи. Тож якщо в Г. Сковороди йдеться про духовну приналежність, то Т. Кампанелла описує природний талант, що повинен бути притаманний правителю. Тільки за цих умов робота буде природною для нього: «Що може бути солодшим природженому воїнові, як не військова справа». При цьому сама справа гарантовано буде успішною: «Щодо мене, то мені миліша кожна людина, яка живе в спорідненому своєму. Не можу не насолодитися видовищем, коли вона діє, і її дія, як смирна, видає добрі запахи...» [24, с. 439].

Невід'ємне значення має вишколеність, котра може відточити природні здібності особи та підготувати її до відповідних обов'язків. К. Гельвецій зазначає, що якщо посадити невідготовлену людину на трон, вона почне себе поводити, як будь-який східний деспот [3, с. 118].

Із розвитком суспільства почали відбуватися процеси диференціації та спеціалізації. Щодо процесу диференціації, то М. Вебер описував явище, коли функції (політичні, ідеологічні, економічні) одного харизматичного правителя розходилися між різними інститутами [10, с. 445]. У такий спосіб норми ставали прерогативою чиновників, а суперечки – справою спеціалістів [3, с. 369–371].

Г. Спенсер описував другий процес – спеціалізацію. Розгалуження функцій правителя відбулося між об'єднаннями індивідів, для котрих ці функції були притаманними (природними) [3, с. 292]. Це сприяло виникненню нових відносин і зв'язків між елементами організації публічної влади [27, с. 375]. У результаті таких процесів утворилася адміністрація (помічники правителя, урядовці, службовці).

Про антропоцентризм в адміністрації державної влади писав Конфуцій. Він наполягав на залученні до служби тільки добродесних і здібних. Керівник повинен, довіряючи службовцям, пробачати їм дрібні помилки [3, с. 32–33].

Смертної кари заслуговують ті чиновники, що обговорюють державні справи поза сенатом чи народними зборами. Так писав Т. Мор, описуючи утопію [18, с. 57]. Т. Мор також критикував королівських радників, кажучи, що одні мовчать, бо самі потребують поради, другі, маючи здібності, завжди підтримують тих, хто при владі, а треті вважають, що неминуче має загинути суспільство, в якому знайдеться хоча б один, розумніший за їхніх предків [18, с. 25–26].

Важливе значення відіграє співвідношення спеціалізації й особи (згадувана раніше «сродність праці» Г. Сковороди). Т. Кампанелла в праці «Місто Сонця» писав про помічників правителя: Силу, котрій належить військова справа; Мудрість, що пов'язана з наукою та технікою; Любов, котра має справу з вихованням дітей, посівами, гуманітарними питаннями [18, с. 135–138]. Отже, Сила не може займатися дітьми, як і Любов не може займатися військовими справами, тобто повинен бути елемент компетентності. М. Вебер цей елемент доповнював моральними якостями, матеріальним престижем і незалежністю від груп чи класів [3, с. 367]. Особа мусить бути зацікавлена у своїх повноваженнях, оскільки апарат виконує рішення правителя [12, с. 22–23].

Жан Боден звертав увагу на прийняті рішення, джерелом яких буде ретельний розгляд і мудрі поради радників чи управителів [3, с. 73]. Проявом антропоцентризму є згода між правителем і службовцем. Це має вагоме значення, оскільки *ubi concordia, ibi victoria* (з латинської – де згода, там і перемога). І. Франко із цього приводу писав про свободу, яка може досягатися шляхом узгодження волі окремої людини з волею колективу [15].

Будь-які з вищезазначених якостей, здібностей і вмінь потребують рушійної сили. Г.В.Ф. Гегель вважав, що особа при владі повинна бути наділена державною свідомістю [6, с. 261]. Найбільше, на наш погляд, ця ідея характерна для громадянського суспільства, коли держава є інтересом людей. В адміністративній структурі державна свідомість перетворює чиновника (службовця) із «гвинтика» на «чинник», дії якого є цінністю, а, як писав Е. Агаці, впливаючи з переконань чи досвіду, мають «внутрішню належність» [26, с. 146].

У такий спосіб можемо сформулювати загальну картину вимог, котрі ставили філософи, науковці та мислителі до особи правителя та його адміністрації. У світовій думці про державу й право є погляди щодо місця людини в державі, співвідношення інтересу із законом.

Новий час зустрів людство процесами механізації, у котрих мала місце думка Й.-Г. Гердера, що людина народжена для суспільства [8, с. 604]. Вона набула статусу елемента державного механізму, котрий позбавлений індивідуальності. Однією з причин зародження цих міркувань були погляди Т. Гоббса на державу як організм, у котрому люди займають місце м'язів і нервів у великому Левіафані [7, с. 238]. З іншого боку, продовжували існувати погляди гуманістичної політичної антропології [30, с. 23]. Для них пріоритетною була думка Т. Гоббса, згідно з якою люди – це не матеріал конструкції, а її творці та розпорядники [7, с. 296].

Про співвідношення особи й держави в цьому контексті є низка інших поглядів, котрі окреслюють антропоцентричність особи в публічній владі. До таких поглядів можна віднести думку Ш. Монтеск'є про те, що держава сама по собі справедлива, а її несправедливість починається з людини. Він ілюструє приклад урядовців, котрі використовують військо чи поліцію у власних цілях, монарха, який руйнує державу, отожднюючи її зі столицею, своїм двором, із самим собою [3, с. 103].

Ібн Рушд не розрізняв суспільство й державу, вважаючи людину політичною істотою. Він указував на домінування суспільства, яке наповнене вчинками та волею людини [17, с. 105].

Т. Джеферсон вважав, що уряд, створений людьми, бере на себе справедливу владу забезпечувати права цих людей із їхньої ж згоди [2, с. 106]. При цьому й самі уряди наповнені саме людьми: «Творець створив землю, – як писав американський президент, – для живих, а не для мертвих. Влада й право можуть належати лише людям, а не речам, не якийсь матерії, що позбавлена волі» [3, с. 137].

Невід'ємним елементом цього напрямку міркувань є приклади життя Р. Оуена та Г. Торо. Р. Оуен вважав, що суспільству можна надати будь-якого характеру, заходи ці залежать від осіб, які мають вплив на справи людей [3, с. 167]. Він зумів створити текстильну фабрику з магазинами та садочком, де робочий день тривав 10–11 годин, хоча раніше був 14, зумів подолати проблему з алкоголізмом і посприяти збільшенню чисельності населення з 1,5 до 2,5 тисяч мешканців [1, с. 8]. Г. Торо мріяв про державу, котра

до людини ставитиметься із повагою, наче до сусіда, і визнаватиме її джерелом усієї сили та влади [3, с. 270, 272]. Виховання має базуватися не просто на повазі закону, але на повазі до справедливості, до того, що є правильним, є змістом «духу закону» [5, с. 72].

Важливою є проблема співвідношення зацікавленості людини в її повноваженнях. Поняття інтересу, тобто зацікавленості, у класичному розумінні було введено Р. Єрингом у XIX столітті. Будучи рушійною силою суспільних відносин, звідки й походить право, інтерес має в собі приватний і публічний складник [14, с. 35; 21, с. 79]. Згідно з Г. Гегелем, ці складники особистого та загального ототожнюються в державі [3, с. 219]. Залежно від інтересу його наслідки для публічної влади можуть бути як позитивними (коли інтерес проявляється крізь призму державної свідомості), так і негативними, якщо особа переслідує особисту вигоду (це неодмінно призведе до поступового руйнування всієї системи).

Для запобігання впливу матеріальної вигоди Платон пропонував заборонити володіння власністю військовим і правителям, а постачання повинне відбуватися не за рахунок народу [3, с. 15]. Такі заходи запобігали б зловживанням військовою та державною владою [29, с. 8].

Інтерес може бути позитивною рушійною силою, якщо йдеться про суспільні потреби. Н. Мак'явеллі у праці «Державець» описує особу-громадянина, котру було обрано народом для того, щоб вона представляла та захищала його інтереси перед знаттю. Правитель, вибраний знаттю, не мав би такої підтримки серед людей, а його інтереси мали б більш приватний характер [13, с. 442–443].

Д. Локк для захисту власності громадян та їх свободи акцентував увагу на необхідності запровадити орган, що застосовував би покарання [20, с. 205]. Такі повноваження слід віддати тільки безпристрасному судді, тобто особі, що не шукає матеріальної вигоди [3, с. 96]. Це слушно, особливо коли справа стосується моральності чи власності інших державних службовців.

Із метою збереження балансу між публічними та приватними інтересами Ш. Монтеск'є пропонував створити інститут цензорів, що власне й слідкував би за діями та моральністю як посадових осіб, так і народу [3, с. 104]. У цих випадках цензор мусить бути позбавлений будь-яких примх.

Прояви людського інтересу, необхідність у матеріальній вигоді чи інші притаманні людям примхи, на наш погляд, потребують не стільки контролю чи покарання, скільки належного законодавчого врегулювання. Н. Мак'явеллі писав про умови, котрі не дозволяють зловживати владою [3, с. 158–159]. Цими умовами є вимоги закону, але їхнє виконання також залежить від людини.

Якщо правитель із великою душею, зазначав І. Кант, то він здатен стримувати власні примхи й керувати на засадах права та дотримання закону [3, с. 198]. Ключовою в цьому разі є сила волі людини. У цій інтеракції не останню роль відіграє власне й сам закон, котрий, згідно з Аристотелем, повинен бути

результатом урівноваженого розуму [16, с. 63–64]. З одного боку, необхідно унеможливити прояви зловживання владою, указуючи на межі можливої поведінки, а з іншого – давати достатню регламентовану свободу для застосування індивідуальності (атропоцентричного чинника, привілеїв і гарантій) особи під час виконання повноважень, що сприятиме розвитку державного функціонування.

Але яким би справедливим і продуманим не був закон, останнє слово – все одно за волею людини, адже в Біблії, у главі 31, у віршах 4–5 Книги пророків Соломонових написано: «Не царям, Ленуїле, вино, не царям і напій той п'яний, не князям, щоб не впився він та не забув про Закон, і щоб не змінив для всіх гноблених права!» [4, с. 741].

Висновки. Проаналізувавши погляди науковців, філософів, мислителів щодо співвідношення людини

та держави (прояву антропоцентризму в державній владі), їх можна розділити на вимоги та взаємодію. Вимоги стосуються особи-правителя й адміністрації в державі, а взаємодія відбувається між особою, державою, інтересом першої та законодавчим узгодженням.

Людина в державі (правитель чи урядовець) завжди повинна була відповідати високим стандартам (розумові здібності, красномовність, рішучість, відвага), мати природні вміння та «сродність» із виконанням державних повноважень. Разом із тим ці якості потребують певного простору для дії. Механічність у виконанні дії неодмінно призводить до втрати індивідуальності особи, але й надмірна свобода – це передумова зловживання владою. Межа балансування між одним і іншим може бути встановлена тільки справедливим законодавством, однак і його дотримання залежить від антропоцентричного чинника (людини).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексеев В. Теоретичні та практичні розробки Р. Оуена як приклад державно-управлінської діяльності. Державне управління та місцеве самоврядування. 2014. № 3. С. 3–16.
2. Андрусак Т. Історія політичних та правових вчень: навч. посібник. Львів: ВЦ Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2001. 220 с.
3. Безродний Є., Ковальчук Г., Масний О. Світова класична думка про державу і право. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 400 с.
4. Біблія, або книга Святого Письма Старого й Нового заповіту. Пер. І. Огієнка, 2006. 1375 с. (GBV – Dillenburg, Місіонерське товариство «Блага Вість»).
5. Галактіонова І. Громадянська непогора як явище в контексті політичної культури суспільства. Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2009. № 1. Сер. 22. С. 69–75.
6. Гегель Г. Основи філософії права, або Природне право і державництво. Пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. Київ: Юніверс, 2000. 336 с.
7. Гоббс Т. Левіафан / пер. з англійської. Київ: Дух і літера, 2000. 606 с.
8. Дзюба І., Жуковський А., Романів О., Железняк О. Енциклопедія сучасної України. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень, 2001. Т 1. 823 с.
9. Медіссон В., Ларченко Л., Діденко Л., Степінко В. Історія розвитку політичної думки. Курс лекцій: навч. посібник. Київ: Либідь, 1996. 176 с.
10. Класики політичної думки від Платона до М. Вебера. Пер. з нім. Київ: Тандем, 2002. 584 с.
11. Концепція політичного лідера у працях Н. Макіавеллі. «Humanities & social sciences 2011». С. 186–189. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/19322/1/62-Markitantov-186-189.pdf>.
12. Копилов В. Теорія раціональної бюрократії М. Вебера. Гуманітарний часопис. 2005. № 3. С. 21–31.
13. Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки. Державець. Пер. з італ. А. Перепаді. Харків: Фоліо, 2007. 511 с.
14. Малишев Б. Вчення Рудольфа фон Єринга про мету в праві. Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. 2010. № 82. С. 33–36.
15. Марущак Н. Питання людської гідності у творах українських демократів кінця XIX початку XX століття. Modern problems and ways of their solution in science, transport, production and education. 2014. URL: <http://www.sworld.com.ua/konfer35/662.pdf>.
16. Меленко С. Аристотель про соціальні основи держави. Держава і право. № 56. С. 63–64.
17. Мироненко О., Горбатенко В. Історія вчень про державу і право: навчальний посібник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 456 с.
18. Мор Т., Кампанелла Т. Утопія. Місто Сонця. Пер. з лат. Вступ. слово Й. Кобова та Ю. Цимбалюка; передм. Й. Кобова. Київ: Дніпро, 1988. 207 с.
19. Олексик Х. Історія вчень про державу і право: конспект лекцій. Ужгород: ЗабДу, 2010. 232 с.
20. Орач Є. Історія політичних і правових вчень: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2005. 560 с.
21. Підпригора О., Харитонов Є. Римське право: підручник. 2-ге вид. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 528 с.
22. Політологічний енциклопедичний словник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Генеза, 1997. 400 с.
23. Протагор. Вікіпедія. 2017. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Протагор>
24. Сковорода Г. Твори у 2 томах. Поезії. Байки. Трактати. Діалоги. Київ: АТ «Обереги», 1994. Т. 1. С. 439.
25. Словник української мови. К.: Наукова думка, 1971. Том 2 (Г–Ж). 550 с.
26. Данильєв О., Дзьобань О., Максимов С. Філософія права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильєва. Харків: Право, 2009. 208 с.
27. Халамендик В. Соціальний організм із точки зору соціології та антропософії. «Гілея», науковий вісник. 2014. № 85. С. 375–378.
28. Цицерон М. Про державу, Про закони, Про природу богів. Пер. з лат. В. Литвинов. Київ: Основи, 1998. 476 с.
29. Чорна Л. Від ідеї до утопії: шлях Платона до досягнення ідеальної держави. Вісник НАДУ при Президентіві України. 2015. № 4.
30. Шемшученко Ю., Бабків В. Політичний енциклопедичний словник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Генеза, 1997. 400 с.